

כי ישאלך בנך - והגדת לבנך

וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר וכו': (שמות יג ח).¹

וְהָיָה כִּי יִשְׁאַלְךָ בְּנֶךָ מָחָר לֵאמֹר מָה זֶה וכו': (שמות יג יד).²

כִּי יִשְׁאַלְךָ בְּנֶךָ מָחָר לֵאמֹר מָה הָעֲדַת וְהַחֲקִים וְהַמְשָׁפְטִים אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֱלֹהֵינוּ אֲתָכֶם: (דברים ו כ פרשת ואתחנן).³

לְמַעַן תִּהְיֶה זֹאת אוֹת בְּקִרְבְּכֶם כִּי יִשְׁאַלְוּ בְּנֵיכֶם מָחָר לֵאמֹר מָה הָאֲבָנִים הָאֵלֶּה לָכֶם: (יהושע ד ו).⁴

תנחומא פרשת בא סימן יג

"והיה כי ישאלך בנך מחר" - יש מחר שהוא עכשיו ויש מחר לאחר זמן. "כי ישאלך בנך מחר לאמר מה זאת" - הרי מחר לאחר זמן. "מחר יהיה האות הזה" (שמות ח יט) - הרי מחר עכשיו. "מחר אנכי נצב על ראש הגבעה" (שמות יז) - מחר עכשיו. "מחר יאמרו בניכם לבנינו (יהושע כב) - הרי מחר לאחר זמן.⁵

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק יג פסוק (ג) ויאמר

מכלל שנאמר: "והיה כי ישאלך בנך מחר לאמר" - יכול אם ישאלך אתה מגיד לו ואם לאו אי אתה מגיד לו? תלמוד לומר: והגדת לבנך, אע"פ שאינו שואלך.⁶

¹ מיד לאחר פרק יב בספר שמות: "החודש הזה לכם", הכולל את מצוות פסח מצרים, ביצוע מכת בכורות (ועשיית השפטים באלילי מצרים), תיאור יציאת מצרים וציווי חוזר על "זאת חוקת הפסח" (שנחלקו המפרשים אם הוא פסח מצרים או גם פסח דורות), בא פרק יג הפותח במילים: "קדש לי כל בכור", שם מתואר, ללא ספק או מחלוקת, פסח דורות: "ושמרת את החוקה הזאת למועדה מימים ימימה". כאן נזכרת לראשונה ההגדה - המצווה לספר ביציאת מצרים. הרבה "הגדות" יש לנו בתורה: הקב"ה לאדם הראשון, יעקב לעשו, יוסף לפרעה, יהושע לעכן, שמואל לעם ועוד ועוד. יש גם הגדות לבנים כמו יעקב בברכתו לבניו בפרשת ויחי (בראשית מט א) וההגדה לעם במתן תורה בפרשת יתרו (שמות יט ג). אבל מיוחדת ויחידה היא ההגדה כאן לבנים כסיפור ומצווה לדורות. ומפסוק זה נלקח השם "הגדה" להגדת ליל הסדר ואולי גם "הגדה" ו"אגדה" בכלל.

² מהפסוק הראשון "והגדת לבנך" - משמע "את פתח לו" - יש לומר ולהסביר לילד את סיפור יציאת מצרים ביוזמת ההורים. מהפסוק "כי ישאלך" משמע שצריך לחכות לשאלתו, או לפחות לתת לו הזדמנות ואולי אף לעודד אותו לשאול. אילו היה סדר הפסוקים הפוך יכולנו להציע את הבן הרביעי בהגדה, אך הסדר בתורה הוא קודם "והגדת" ואח"כ "כי ישאלך". אם נדקדק עפ"י דרשות ההגדה, "כי ישאלך מחר לאמר מה זאת" הוא שאלת התם וקדם לו "והגדת" לשאינו יודע לשאול.

³ "כי ישאלך" חוזר בספר דברים והפעם נראה שם עם תשובה מקיפה יותר, מ: "עבדים היינו לפרעה במצרים", דרך היציאה ממצרים באותות ובמופתים, עד ההגעה לארץ: "למען הביא אותנו לתת לנו את הארץ", וכל זה במטרה של שמירת החוקים והמשפטים "לטוב לנו כל הימים". לא בכדי נבחר פסוק זה לשאלת הבן החכם. אבל אין כאן "והגדת" ביוזמתך. את זאת מצאנו במקום אחר בספר דברים, בפרשת הביכורים, דברים כו פרשת כי תבוא: "וענית ואמרת לפני ה' אלוהיך". ואפשר לדמיין את האבא עומד יחד עם בנו וכל משפחתו במקדש בהבאת הביכורים. לא בכדי, נבחרה פרשת הביכורים כחלק מרכזי בהגדה של פסח. והרי לנו שגם בספר דברים יש "והגדת" ויש "כי ישאלך בנך".

⁴ כך גם בהמשך הפרק בפסוקים כא-כב: "ויאמר אל בני ישראל לאמר אשר ישאלו בניכם מחר את אבותם לאמר מה האבנים האלה: והודעתם את בניכם לאמר ביצושה עבר ישראל את ה' הזה". אנחנו מתפתים לסטות מעט לספר של יהושע שמבחינות רבות ממשיך את ספר התורה (ראה נדרים כב ע"א: "אלמלא (לא) חטאו ישראל - לא ניתן להם אלא חמשה חומשי תורה וספר יהושע בלבד, שערכה של ארץ ישראל הוא"), שגם בו מצאנו "כי ישאלך בנך" - פעמיים. ויש בספר יהושע גם "והגדת" ישירה בלי שאלה, וגם הוא חלק מרכזי בהגדה. הכוונה לנאום הפרידה ההיסטורי בפרק כד בספר יהושע: "בעבר הנהר ישבו אבותיכם וכו'". נאום שבסופו דורש יהושע מהעם להחליט אם הם הולכים בדרך ה' אם לא. סוף דבר, את הדיאלקטיקה או שמא ההשלמה של סיפור של "הגדה" מול סיפור "כי ישאלך בנך", מצאנו לא רק בספר שמות כי גם בספר דברים ובספר יהושע. על דיאלקטיקה זו נבקש לדרוש.

⁵ פסח דורות, שבו דנים שני הפסוקים שהבאנו, הוא האתגר העיקרי. כיצד לשמר ולטפח את יציאת מצרים לאורך הדורות - ל"מחר שלאחר זמן". לא בחיפזון אלא בזיכרון (פסחים פרק ט משנה ה) ולא כ"מחר שלאחר זמן" של ספר יהושע (כב) שנזכר שם במדרש. פסח דורות קיים פעם אחת ב"מחר" די מידי, בשנה השנית ליציאת מצרים, מיד לאחר הקמת המשכן, כמפורט בפרשת בהעלותך, במדבר ט: "ויעשו בני ישראל את הפסח במועדו", שם גם התחדש דין פסח שני למי שלא יכל לעשות את הפסח במועדו (עקב נסיבות מסוימות). אבל מקריאת המקרא ומדברי חז"ל עולה שבימי בית ראשון, לפחות, לא שפר חלקו של פסח דורות. החל מבני ישראל שלא קיימו את הפסח ארבעים שנה במדבר עד הכניסה לארץ בימי יהושע (בגלל שלא מלו במדבר בדומה שלא מלו במצרים), דרך חזקיה ויאשיהו ש"גילו" את החג וכלה בעזרא. ראה יהושע פרק ה, מלכים ב פרק כג, דברי הימים ב פרקים ל, לה, עזרא פרק ו. וזה נושא רחב ונכבד שדנו עליו חלקית בדברינו [פסח לאורך הדורות](#). מה חשוב לענייננו הוא, כאמור, איך משמרים ומטפחים את זיכרון יציאת מצרים ואיך מעבירים אותה לדור הבא שישמר אותה ב"מחר" שלו.

⁶ מדרש זה נותן, לכאורה, תשובה ממצה וברורה ואיזון פשוט בין שני הפסוקים - בין שתי הגישות. אם הבן שואל (כי ישאלך, אם וכאשר, "כי משמש בארבע לשונות" ראש השנה ג ע"א, רש"י בהרבה הרבה מקומות בפרושיו) - טוב ואם לאו - אתה תגיד לו. והכל פשוט וברור (וסדר הפסוקים לאו דווקא מחייב). ואע"פ כן, עד כמה מצווה לדובב את הבן? עד כמה חשוב להביא אותו לידי שאלה? האם אפשר לפתוח בהגדה גם בלי שישאל? הרי אנחנו אוהבים בנוסח קבוע שבו הכל כבר כתוב ומנוסח מראש. הבן שעומד ומדקלם את נוסח "מה נשתנה" שטבעו חכמים, האם זה "כי ישאלך" או בעצם "והגדת"?

משנה מסכת פסחים פרק י משנה ד

מזגו לו כוס שני וכאן הבן שואל אביו. ואם אין דעת בבן, אביו מלמדו. מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות שבכל הלילות? אנו אוכלין חמץ ומצה הלילה הזה כולו מצה, שבכל הלילות אנו אוכלין שאר ירקות הלילה הזה מרור. שבכל הלילות אנו אוכלין בשר צלי שלוק ומבושל הלילה הזה כולו צלי שבכל הלילות אנו מטבילין פעם אחת הלילה הזה שתי פעמים. ולפי דעתו של בן אביו מלמדו מתחיל בגנות ומסיים בשבח ודורש מארמי אובד אבי עד שיגמור כל הפרשה כולה.⁷

פסחים דף קטז עמוד א

תנו רבנן: חכם בנו - שואלו, ואם אינו חכם - אשתו שואלתו. ואם לאו - הוא שואל לעצמו. ואפילו שני תלמידי חכמים שיודעין בהלכות הפסח - שואלין זה לזה.⁸

פסחים דף קטו עמוד ב

למה עוקרין את השולחן? אמרי דבי רבי ינאי: כדי שיכירו תינוקות וישאלו. אביי הוה יתיב קמיה דרבה, חזא דקא מדלי תכא מקמיה. אמר להו: עדיין לא קא אכלינן, אתו קא מעקרי תכא מיקמן? אמר ליה רבה: פטרתן מלומר מה נשתנה.⁹

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק יג פסוק (יד) והיה

"והיה כי ישאלך בנך" - משאלתו ומדיבורו אתה יודע מדעתו. "ואמרת אליו" - שלא תתבייש מלומר לו. אלא מילתא די את בהית בה, הקדם אמרה.¹⁰

⁷ במשנה זו, שהיא הגרעין הראשוני לסדר ההגדה, עסקו רבים וטובים. ראה בפרט ספרו המקיף של [דוד הנשקה, מה נשתנה – ליל הפסח בתלמוד של חכמים](#), הוצאת ספרים מאגנס, ירושלים 2016. ראה שם עמודים 373 ואילך. ואנו נתמקד רק בראוי לנו. ממשנה זו אנו למדים מחד גיסא את שאלת הבן כחלק חשוב בהגדה הנאמרת כל הכוס השנייה, אך בה בעת גם התייחסות למקרה שהבן לא שואל. אם אין "כי ישאלך", וודאי שיש לקיים "והגדת". אבל החידוש החשוב כאן הוא כפול: שגם את "והגדת", גם אם אין דעת בבן לשאול ואביו מלמדו, עדיין הלימוד הוא בדרך של שאלה. מלמדים את הבן לשאול. והחידוש השני, שיש נוסח קבוע לשאלה. "והגדת" מכיל את "כי ישאלך", אם זה האחרון לא בא מאליו. ראה לשון הרמב"ם בהלכות חמץ ומצה פרק ח הלכה ב: "ומוזגין הכוס השני וכאן הבן שואל. ואומר הקורא: מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות וכו'". הבן שואל והקורא אומר.

⁸ מיד בפתח הדיון על המשנה הנ"ל, מביאה הגמרא ברייתא החוזרת ומדגישה את "כי ישאלך", את ההגדה על דרך שאלות ותשובות ומרחיבה הרבה מעבר ליחסי בן-אב. חכם בנו - אם יש לו בן חכם שיודע לשאול - שישאל. אם לא, אז שאשתו תשאל. וגם אם עורך אדם סדר לעצמו (מי הוא שנשאר לעשות סדר לבד?), שישאל את עצמו. ומה עוד? איזה עוד "אפילו" יש לנו? - שני תלמידי חכמים הבקאים כל כך בהלכות ובאגדות, גם הם יקיימו "והגדת" באופן של "כי ישאלך". בהמשך הגמרא יש חזרה לנוסח המשנה: "מה נשתנה" לצורך דיון ב"מטבילין" (ראה שם), אבל בברייתא כנראה לא היה נוסח "מה נשתנה". אפשר שהברייתא משקפת הגדת פסח פתוחה וחופשית לגמרי, בלי הקיבוע של "כי ישאלך" לתוך המבנה הקשיח של "מה נשתנה". כך או כך, חכם כאן הוא כל מי שיודע לשאול, לא רק הבן החכם המוגדר בהגדה. גם הרשע, גם התם כל מי שמצליחים לדובב אותו בדרך זו או אחרת, הוא חכם לצורך העניין. מדרש זה מציג את גישת "כי ישאלך" הקיצונית ביותר. בכל מצב, בכל הרכב של משתתפים סביב שולחן ליל הסדר, תמיד יש לנקוט לשון שאלה ולגרום לילדים לשאול. לשם כך נקבע לבסוף נוסח שאותו יש ללמד את מי שאינו יודע לשאול (קצת שונה מ"את פתח לו" של בעל ההגדה). הכל בשאלה דווקא! ולא רק בן לאביו, לא רק בני זוג ותלמידי חכמים. גם אדון ועבדו, כהמשך הגמרא שם: "אמר ליה רב נחמן לדרו עבדיה: עבדא דמפיק ליה מריה לחירות ויהיב ליה כספא ודהבא, מאי בעי למימר ליה? אמר ליה: בעי לאודווי ולשובחי. אמר ליה: פטרתן מלומר מה נשתנה. פתח ואמר: עבדים היינו". על עניין זה של שיתוף העבד בליל הסדר בו אנו אומרים: "עבדים היינו", עמדנו במקצת בדברינו [עבדים היינו](#) בפסח בשנה האחרת.

⁹ מדרש זה ממשיך את הקו של המדרש הקודם. ליל הסדר מלא מנהגים שמטרתם לעורר את הילדים לשאול. הטבילה שתי פעמים שנזכרת בגמרא "כי היכי דליהוי היכירא לתינוקות" (פסחים קיד ע"ב), ברי"ף פסחים דף כג עמוד ב: "תניא אמרו עליו על רבי טרפון שהיה מחלק קליות ואגוזים בערבי פסחים לתינוקות כדי שישאלו", מזיגת הכוס השנייה לפני האוכל ועוד. ודווקא מנהג עקירת השולחן הלך ונעלם בהדרגה. בהתחלה, הסתפקו בעקירת קערת ליל הסדר או הגבתה, בגלל שבניגוד לזמנים בהם היו אוכלים משולחנות קטנים, היום משתמשים בשולחנות גדולים שקשה לעוקרם (תוספות "למה עוקרין את השולחן", פסחים קטו ע"ב). בהמשך נעלם המנהג לגמרי ולא ידענו מדוע. והמאיר עינינו יבורך. ראה עוד בהגדת פסח לריטב"א: "ומנהג רבינו הגדול הרמב"ן ז"ל כי כשהיו תינוקות בבית, אחר שעשה סדר זה ומסלקין את הקערה, היה אומר לשמש: הב ונברך כי הרבה אכלנו, כדי שיראו התינוקות וישאלו. ונראה לי שאם היה מושיט ידו ליטול מן הלחם, נוטלין אותה מידו ואומרים לו הרבה אכלת. וזהו שאמרו בגמרא בפרק ערבי פסחים (ק"ט א') חוטפין מצה בלילי פסח כדי שיראו התינוקות וישאלו". ועל מנת שיהיו ערים וישאלו צריך שבמשך היום יישנו (מהר"ל, מנהגים הגדה, מהר"ש מנוישטט). ואנו נוסיף: אם יישנו - ישאלו ואם ישאלו - יישנו. יישנו בכפל משמעות.

¹⁰ חזרנו אל המכילתא בה פתחנו. נראה שהיא מייצגת גישה חינוכית שונה במקצת מזו של הגמרא בפסחים אשר שמה דגש רב על אמצעי השאלה. לפי שיטת המכילתא, לא צריכים להלחץ את הילדים לא בשאלות אליהם ולא בשאלות שלהם. צריך להיות קשוב ורגיש ולהבחין משאלתו ומדיבורו של הילד לאן הוא נוטה. איך יצליח הסיפור טוב יותר. האם לדרבן את "כי ישאלך" או ללכת ביוזמה של המבוגרים ולקיים "והגדת לבנך". זאת, בפרט בנושאים שהמבוגרים עצמם התקשו ("את בהית"), אל תביך בהם את הילד, אלא הקדם ואמור לו. ובהמשך המכילתא שם (פרק יג פסוק ח) המשך הקו הזה: "והגדת לבנך - אף על פי שלא ישאלך. אין לי אלא בזמן שיש לו בן, בינו לבין עצמו ובינו לבין אחרים מנין? תלמוד לומר: והגדת לבנך". חנוך לנער על פי דרכו.

שכל טוב (בובר) שמות פרק יב כו

"והיה כי יאמרו אליכם בניכם מה העבודה הזאת לכם". בשורה רעה נתבשרו ישראל באותה שעה, שעתידה תורה להשתכח מבניהם. והן שואלין כך במזיד, כלומר לכם ולא לו. וזה אחד מארבעה בנים שדיברה תורה כנגדם, אחד חכם, ואחד רשע, ואחד תם ואחד שאינו יודע לשאול. וזה הרשע שמוציא את עצמו מן הכלל וכופר בבוראו.¹¹

רמב"ן דברים פרק ו פסוק כ

וטעם כי ישאלך בנך מחר לאמר מה העדות - שישאל תחילה, על מה יעידו אלה המצות הנקראים "עדות" בעבור שהם זכר לנפלאותיו ועדות בהם, כגון המצה והסוכה והפסח והשבת והתפילין והמזוזה. ומה החוקים, כי נעלם טעמם בתורה. והמשפטים, ישאל מה המשפטים שנעשה במצות האלה ... כי משפטי ישוב המדינות, בדיני השור והבור והשומרים ושאר הדינין שבתורה צדיקים וטובים הן, כל רואיהם יכירון.¹²

ספר כלבו סימן נא ד"ה עבדים היינו

"ואפילו כולנו חכמים מצוה עלינו לספר" - וכל שכן שיש לנו להודיע אל שאינן יודעים שנאמר (שמות יב, כז) ואמרתם זבח פסח וכו', ועוד (שם יג, ח) והגדת לבנך ונאמר (שם יג, יד) כי ישאלך בנך ויש לנו לספר כל העניין כמו שכתוב (דברים טז, ג) למען תזכור.¹³

חג שמח**מחלקי המים**

מים אחרונים: בהזדמנות זו מן הראוי להדגיש שבגיליון זה, ככל שאר גיליונותינו ומימינו, רק מעט מן המעט הם "מים שלנו" ואין בהם אפילו לאפות מצה מצווה אחת. רוב שיעור המים הוא של חז"ל ולהם כל הזכויות. ולפי שיש מוציאי גיליונות וספרים שמקפידים לציין "כל הזכויות שמורות", הרינו להבהיר שלמחלקי המים אין שום זכויות (רק חובות אם שיבשנו וטעינו חו"ח) וכל אחד רשאי לעשות שימוש בגיליונותינו, ככל שהוא או היא מוצאים לנכון וראוי. אין גם צורך לצטט - "יגדיל תורה ויאדיר". והגאולה בו תבוא קמעא קמעא כאיילת השחר בניסן בו נגאלו ובו נגאלים ועתידיים להיגאל עוד.

¹¹ לצד "שאלה" ו"הגדה" ("סיפור" שעוד נראה) יש גם "אמירה" (שכבר ראינו בחטף בציטוט מהרמב"ם בהערה 7 לעיל). אבל כאן, לא "סתם אמירה", אלא אמירה קשה של מי ששואל באופן קנטרני ואולי גם לא רוצה שיענו ויגידו לו - הבן הרשע. אבל עובדה שגם הוא נוכח בליל הסדר וגם אליו צריך להתייחס. בעל ההגדה ממשיך כפי שממשיך ומבקש להקהות את שינוי של הבן הרשע. אבל מה כתוב בתורה מיד בפסוק הסמוך? "וְאִמְרָתְם זָבַח פֶּסַח הוּא לֵה' אֲשֶׁר פֶּסַח עַל בְּתֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם בְּנִגְפוֹ אֶת מִצְרַיִם וְאֵת בְּתֵינֵינוּ הִצִּיל וַיִּקַּד הָעַם וַיִּשְׁתַּחֲוּ". מפסוק זה, שבא בעקבות שאלת הרשע, לומדים הלכות יסודיות לגבי אופן זביחת הקרבן (שתהא הקרבה לשמה, זבחים ז ע"ב, פסחים סב ע"ב) וגם קטע מרכזי בנוסח ההגדה ("רבן גמליאל אומר כל מי שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו ... פסח על שום מה על שום שפסח הקב"ה על בתי אבותינו במצרים שנאמר: ואמרתם זבח פסח", פסחים קטז ע"ב). זאת ועוד, ראה בהמשך המדרש שם דעה נגדית שבכלל אין כאן בשורה רעה, אלא בשורה טובה. ראה מכילתא דרבי ישמעאל בא - מס' דפסחא יב, שהוא הבסיס למדרש שכל טוב שציטטנו שאומר: "והיה כי יאמרו אליכם בניכם - בשורה רעה נתבשרו ישראל באותה שעה שסוף התורה עתידה להשתכח. ויש אומרים בשורה טובה נתבשרו ישראל באותה שעה, שהן עתידיים לראות בנים ובני בנים להם, שנאמר: ויקוד העם וישתחו". גם בן רשע שבא ושואל שאלות מרגיזות, אבל בא ושואל, הוא בשורה טובה.

¹² שים לב שרמב"ן זה הוא על ה"כי ישאלך" של ספר דברים שהוא לאחר עשרת הדברות (שבפרשת ואתחנן). וכן פירש אבן עזרא בפרשת יתרו על עשרת הדברות של ספר שמות (פרק כ פסוק א): "ואמר אלהיך, כי אתה חייב בעבור שהוצאתך מבית עבדים להיות לי לעבד שתעבדני, ותהיה לי לעם ואני אהיה לך לאלהים. ומשה פירש זה בפרשת כי ישאלך בנך (דברים ו כ), כי טעם השאלה: למה אנו חייבים לעשות מצות השם יותר מכל האדם? והלוא בורא אחד לכולנו. והנה הזכיר שלש תשובות. האחת, עבדים היינו לפרעה (שם שם, כא) והוא עשה לנו זאת הטובה הגדולה, על כן אנו חייבין לשמור כל מה שיצונו". המיוחד בפירושים אלה שהם מפרשים את השאלה "מה העדות והחוקים והמשפטים" לא בהקשר של מצוות הפסח, אלא כמכוון על כל מצוות התורה כולן. וכך גם משתמע מהעניין. ראה פרקים ה-ו שם. לעומתם, בעל ההגדה, נוח לו להעמיד את השאלה בהקשר ליל הסדר דווקא. ואולי לשיטתם, בכל מצווה ומצווה יש שאילה והגדה.

¹³ אמירה, הגדה, שאלה הם כולם צורות שונות של סיפור שמטרתם זכירה. הזכירה היא המטרה. הסיפור הוא האמצעי. אמצעי שבא בכלים שלובים ומשלימים של אמירה, הגדה ושאלה ואין ליצור כאן מחלוקות ודקדוקים מיותרים. דברה תורה בלשון בני אדם ובני האדם יספרו את סיפור יציאת מצרים בדרכם ובלשונם ובלבד שישתפו הרבה את "דור המחר".